JOURNAL OF INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH
Volume 4, Issue 9, October-November 2026 Online ISSN: 3030-3508
https://spaceknowladge.com

MAKTABGACHA TA’LIMDA FOLKLOR VA ERTAK VOSITALARIDA AXLOQIY TARBIYANI TASHKIL ETISHNING ETNOPEDAGOGIK ASOSLARI

Savriyeva Sohiba Amrilloyevna
Buxoro xalqaro universiteti magistranti

ИНФОРМАЦИЯ О СТАТЬЕ

ИСТОРИЯ СТАТЬИ:
Received:06.11.2026
Revised: 07.11.2026
Accepted:08.11.2026

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:
etnopedagogika, folklor, ertak, axloqiy tarbiya, maktabgacha ta’lim, milliy qadriyatlar, qahramon timsoli.

АННОТАЦИЯ:

Maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalar axloqiy tarbiyasini folklor va ertak vositalari orqali tashkil etishning etnopedagogik asoslari yoritilgan. Xalq og’zaki ijodining tarbiyaviy imkoniyatlari ijtimoiy-kognitiv, madaniy-tarixiy va axloqiy rivojlanish nazariyalari bilan bog’lab tahlil qilingan. Ertak, alla, topishmoq, maqol va xalq o’yinlarining axloqiy qadriyatlarni shakllantirishdagi o’rni ko’rsatilib, ularni mashg’ulotlarga joriy etishning bosqichli modeli taklif etilgan. Maqola tarbiyachilar, metodistlar va maktabgacha ta’lim muassasalari rahbarlari uchun amaliy ahamiyatga ega.

KIRISH

Bola axloqi uning ilk yillarida, hali maktab ostonasiga qadam qo’ymasdan shakllana boshlaydi. Aynan shu davrda u nimaning yaxshi, nimaning yomon ekanini ta’rif orqali emas, ko’proq his qilish, kuzatish va taqlid qilish orqali o’rganadi. Shu sababli maktabgacha ta’lim tizimida axloqiy tarbiya quruq nasihatga emas, bolaning tuyg’usi va tasavvuriga ta’sir qiladigan vositalarga tayanishi kerak. Xalq og’zaki ijodi, xususan ertak va folklorning boshqa janrlari ana shunday vositalar qatoriga kiradi.

O’zbekiston Respublikasida maktabgacha ta’lim va tarbiya sohasiga e’tibor so’nggi yillarda sezilarli kuchaydi. “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to’g’risida”gi Qonun (O’zbekiston Respublikasi, 2019) hamda “Ta’lim to’g’risida”gi Qonun (O’zbekiston Respublikasi, 2020) bolani milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalashni ta’lim tizimining muhim vazifalaridan biri sifatida belgilaydi. Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi (O’zbekiston Respublikasi Prezidenti, 2019) ham ta’lim va tarbiya uyg’unligini ta’minlashni ko’zda tutadi. Biroq amaliyotda axloqiy tarbiya ko’pincha alohida mashg’ulot yoki bayram tadbiri doirasida qoladi, folklor materiallaridan esa tizimsiz, ko’proq ko’ngilochar maqsadda foydalaniladi.

Bu holat ikki muammoni keltirib chiqaradi. Birinchidan, ertak va xalq og'zaki ijodining ichki tarbiyaviy mantig'i, ya'ni qaysi yoshda qaysi qadriyat qanday obraz orqali singishi yetarlicha o'rganilmagan. Ikkinchidan, tarbiyachilar etnopedagogik yondashuvni nazariy jihatdan bilsalar ham, uni kundalik faoliyatda aniq metodik shaklga solishda qiynaladilar. Mazkur maqolaning maqsadi shu bo'shliqni to'ldirish: maktabgacha yoshdagi bolalar axloqiy tarbiyasida folklor va ertakdan foydalanishning nazariy-etnopedagogik asoslarini ochib berish va ularni amaliyotga tatbiq etish yo'llarini ko'rsatishdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA NAZARIY ASOSLAR

Etnopedagogika tushunchasi. Etnopedagogika xalqning tarbiyaviy tajribasi, urf-odatlari, og'zaki ijodi va an'analarida mujassam bo'lgan pedagogik bilimlarni o'rganadi. G. N. Volkov (1999) etnopedagogikani xalq pedagogikasining ilmiy tahlili sifatida ta'riflab, uning asosiy manbalari qatoriga folklor, an'anaviy o'yinlar, marosimlar va oilaviy tarbiya tajribasini kiritadi. Bu yondashuvga ko'ra xalq tarbiya tajribasi avloddan avlodga shunchaki o'tmaydi, u har bir davrda yangi ijtimoiy sharoitga moslashib, ma'no jihatidan boyib boradi.

Madaniy-tarixiy yondashuv. L. S. Vygotsky (1978) bola rivojlanishida madaniy vositalarning, xususan til va belgilar tizimining hal qiluvchi rolini ta'kidlagan. Bola axloqiy me'yorlarni o'zi yolg'iz kashf etmaydi, ularni kattalar bilan hamkorlikdagi faoliyat jarayonida o'zlashtiradi. Ertak aynan shunday madaniy vosita: unda jamiyat to'plagan qadriyatlar obrazlar va syujet shaklida bolaga yetkaziladi. Vygotsky (2004) bolalik davridagi tasavvur va ijodkorlik haqidagi asarida xayol bola uchun real tajribani qayta ishlash vositasi ekanini ko'rsatadi; demak ertak tinglash passiv jarayon emas, bolaning ichki faol ishidir.

Ijtimoiy-kognitiv nazariya. A. Bandura (1977) kuzatish orqali o'rganish g'oyasini ilgari surgan: bola o'zi sevgan yoki hurmat qiladigan namunaga taqlid qiladi, ayniqsa uning xatti-harakati rag'batlantirilishini ko'rsa. Ertakdagi qahramon bolaga aynan shunday namuna vazifasini bajaradi. Mehnatsevar, halol, mehribon qahramonning mukofotlanishi va yolg'onchi yoki shafqatsizning jazolanishi bolada xulq me'yorlarini bilvosita shakllantiradi. Bunda bolaga "yaxshi bo'l" deb aytilmaydi, uning o'zi qaysi yo'l to'g'riligini his qiladi.

Axloqiy rivojlanish va xarakter tarbiyasi. Kohlberg (1981) axloqiy mulohaza bosqichma-bosqich rivojlanishini ko'rsatgan bo'lsa, Lickona (1991) axloqiy bilim, axloqiy tuyg'u va axloqiy xatti-harakatning birligini xarakter tarbiyasining asosi deb hisoblaydi. Nucci va Narvaez (2008) tahrir qilgan qo'llanmada ham axloqiy tarbiya bola tuyg'usi, fikri va harakatini birga qamrab olgandagina samarali bo'lishi bayon etilgan. Folklor shu uch tarkibiy qismni bir butunlikda beradi: ertak bola tuyg'usiga ta'sir qiladi, undagi voqealar mulohaza uchun material beradi, ertak asosidagi o'yin yoki sahnalashtirish esa xatti-harakatni mashq qildiradi.

Ertakning psixologik ta'siri. Bettelheim (1976) ertaklarni bolaning ichki qo'rquv va ziddiyatlarini xavfsiz shaklda ifodalashga yordam beradigan hikoyalar sifatida talqin qilgan. Bruner (1990) esa inson tajribani asosan hikoya shaklida anglashini, ya'ni narrativ tafakkur

madaniyatni o'zlashtirishning asosiy yo'li ekanini ta'kidlagan. Zipes (2012) ertaklarning asrlar davomida omon qolishini ularning jamiyat qadriyatlarini jonli, o'zgaruvchan tarzda yetkaza olishi bilan izohlaydi. Kidd va Castano (2013) tadqiqotida adabiy matnlarni o'qish ijtimoiy idrok va boshqalarning ruhiy holatini tushunish qobiliyatiga ta'sir qilishi ko'rsatilgan; bu natija bolalar misolida ham empatiya tarbiyasiga oid muhim ishora sifatida qaraladi, biroq ularni kattalar tajribasidan bevosita ko'chirish ehtiyotkorlikni talab qiladi.

Erikson nazariyasi nuqtayi nazaridan. Erikson (1993) maktabgacha yoshni tashabbuskorlik va aybdorlik tuyg'usi to'qnashadigan davr deb ta'riflaydi. Bu yoshda bola o'z harakatining oqibatini anglay boshlaydi, vijdon tuyg'usining ilk ko'rinishlari paydo bo'ladi. Ertakdagi voqealar bolaga bu tuyg'ularni xavfsiz sharoitda, ya'ni o'zi jazolanmasdan, qahramon taqdiri orqali boshdan kechirish imkonini beradi.

TADQIQOT METODLARI

Tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega bo'lib, quyidagi usullardan foydalanildi: (1) pedagogik, psixologik va etnopedagogik adabiyotlarni qiyosiy-tahliliy o'rganish; (2) o'zbek xalq ertaklari, allalari, topishmoq va maqollarini mazmun tahlili (kontent-tahlil) orqali axloqiy qadriyatlar bo'yicha guruhlash; (3) maktabgacha ta'lim tashkilotlarida to'plangan pedagogik kuzatish tajribasini umumlashtirish; (4) normativ-huquqiy hujjatlarni tahlil qilish va (5) modellashtirish. Tahlil uchun asosiy mezon sifatida folklor namunasining bola yoshiga mosligi, unda ifodalangan qadriyat, shu qadriyatni yetkazish vositasi (obraz, takror, ritm, harakat) va uni amaliyotga tatbiq etish imkoniyati olindi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

1. Folklor janrlarining axloqiy tarbiyadagi vazifalari

Maktabgacha yoshdagi bola uchun folklor janrlari turlicha vazifa bajaradi. Allada ona va bola o'rtasidagi ishonch, xavfsizlik tuyg'usi shakllanadi; bu axloqiy tarbiyaning eng dastlabki poydevori hisoblanadi. Ertakda yaxshilik va yomonlik ziddiyati voqealar orqali ochiladi. Topishmoq bolaning mantiqiy fikrlashi va kuzatuvchanligini rivojlantirsa, maqol ixcham shaklda xulq qoidasini beradi. Xalq o'yinlari esa jamoada yashash, navbat kutish, adolatli bo'lish, yutqazishni qabul qilish kabi ijtimoiy ko'nikmalarni amalda mashq qildiradi.

Quyidagi jadvalda asosiy janrlar, ularning axloqiy yo'nalishi va amaliy qo'llanish shakllari umumlashtirilgan.

Folklor janri	Asosiy axloqiy yo'nalish	Amaliy qo'llanish shakli
Alla va qo'shiqlar	Ishonch, mehr, ona va Vatanga muhabbat	Kun tinch soatida tinglash, ona tili mashg'ulotida kuylash
Maishiy ertaklar	Halollik, mehnatsevarlik, adolat	Hikoyalash, savol-javob, rasm chizish
Hayvonlar haqidagi ertaklar	Mehribonlik, ayyorlik va ochko'zlikning oqibati	Qo'g'irchoq teatri, sahnalashtirish
Sehrli ertaklar	Jasorat, sabr, do'stlikka sadoqat	Syujetli-rolli o'yin, dramatizatsiya
Topishmoq	Kuzatuvchanlik, tafakkur, mustaqil fikr	Mashg'ulot boshlanishida, sayr vaqtida
Maqol va matallar	Hurmat, o'zaro yordam, ilm va mehnat qadri	Vaziyatga mos tarzda eslatish, suhbat
Xalq o'yinlari	Jamoaviy ruh, adolat, o'zini boshqarish	Sayrda, jismoniy tarbiya mashg'ulotida

2. Ertak qahramoni — axloqiy namuna sifatida

O'zbek xalq ertaklarida qahramon odatda oddiy odam, yetim bola, kenja o'g'il yoki kuchsiz hayvon bo'ladi. U boylik yoki kuch bilan emas, halolligi, bilimi va mehnati bilan g'alaba qozonadi. Masalan, "Zumrad va Qimmat" ertagida mehnatsevar va kamtar Zumrad bilan yalqov va xudbin Qimmat o'rtasidagi qarama-qarshilik bolaga mehnat va xudbinlik oqibatini ko'rsatadi. Bu qarama-qarshilik oddiy, ya'ni oq-qora tarzda berilgani maktabgacha yoshdagi bola idrokiga mos keladi, chunki bu yoshda bola hali murakkab axloqiy nuanslarni emas, aniq va tushunarli namunani qabul qiladi.

Shu bilan birga, tarbiyachi ertakni faqat "yaxshi g'alaba qildi" degan xulosa bilan yakunlamasligi kerak. Bolaga qahramonning nima uchun shunday qilgani, agar o'zi uning o'rnida bo'lsa nima qilgani, boshqa qahramonga qanday his qilgani so'raladi. Bunday savollar bolaning axloqiy mulohazasini rivojlantiradi va unda ertak mazmuniga shaxsiy munosabat shakllantiradi.

3. Folklordan foydalanishning etnopedagogik tamoyillari

Tadqiqot asosida quyidagi tamoyillar ajratib ko'rsatildi:

1. **Milliy o’ziga xoslik va umuminsoniylik birligi.** Folklor milliy tilda, milliy obrazlar vositasida yetkaziladi, lekin undagi mehr, halollik, adolat kabi qadriyatlar umumbashariy ahamiyatga ega.
2. **Yoshga moslik.** 3–4 yoshda qisqa, takrorlarga boy ertaklar, 5–6 yoshda esa syujeti murakkabroq, bir necha qahramonli ertaklar tanlanadi.
3. **Bolaning faolligi.** Bola tinglovchi bo’lib qolmay, hikoyaga qo’shiladi, rol o’ynaydi, davomini o’ylab topadi.
4. **Tizimlilik.** Folklor materiallari yillik va oylik mavzuli rejaga kiritiladi, tasodifiy qo’llanmaydi.
5. **Oila va mahalla bilan hamkorlik.** Bobo-buvilar, ota-onalar ertak aytish, o’yin o’rgatish jarayoniga jalb etiladi; bu bolada avlodlar uzluksizligi tuyg’usini kuchaytiradi.
6. **Majburlamaslik.** Axloqiy xulosa bolaga tayyor holda yuklanmaydi, u suhbat va mulohaza orqali o’zi chiqaradi.

4. Axloqiy tarbiyani tashkil etishning bosqichli modeli

Folklor vositalarida axloqiy tarbiyani tashkil etish uchun to’rt bosqichli model taklif etiladi.

Birinchi bosqich — tayyorgarlik va qiziqish uyg’otish. Tarbiyachi ertak yoki folklor namunasini guruhdagi bolalar yoshi, tarbiyaviy maqsad va joriy mavzuga qarab tanlaydi. Bola e’tiborini jalb qilish uchun kichik rekvizit, qo’g’irchoq yoki topishmoqdan foydalaniladi. Bu bosqichda bolalar diqqati markazlashadi va emotsional kayfiyat yaratiladi.

Ikkinchi bosqich — idrok etish. Ertak ifodali, ovoz ohangi va imo-ishoralar bilan hikoya qilinadi. Tarbiyachi ertakni kitobdan o’qishdan tashqari, yodan hikoya qilsa, bola bilan ko’z aloqasi kuchayadi va tinglash sifati oshadi. Bu bosqichda ortiqcha izohlar va tanbehlardan saqlaniladi.

Uchinchi bosqich — mulohaza va suhbat. Ertak mazmuni bo’yicha ochiq savollar beriladi: “Nima uchun Zumrad hammaga yordam berdi?”, “Sen Qimmatning o’rnida bo’lsang nima qilgan bo’lar eding?”, “Qaysi qahramon senga yoqdi, nega?”. Bolaning javobi baholanmaydi, balki uning fikr yuritish jarayoni qo’llab-quvvatlanadi.

To’rtinchi bosqich — amaliy mustahkamlash. Bola o’zlashtirgan qadriyatni faoliyatda ifodalaydi: ertakni sahnalashtiradi, rasm chizadi, qahramonga maktub yozdirib (yoki tarbiyachiga aytib) beradi, tegishli maqol bilan ertak mazmunini bog’laydi. Shuningdek kundalik hayotda shu qadriyat namoyon bo’lgan vaziyatga e’tibor qaratiladi, masalan do’stiga yordam bergan bolaga ertakdagi qahramonni eslatiladi. Pyle va Danniels (2017) o’yinga asoslangan o’qitishni bolaning erkin o’yini va kattalar yo’naltirishi o’rtasidagi uzluksizlik sifatida talqin qiladi; ertak asosidagi o’yinlarni ana shu uzluksizlik doirasida tashkil etish axloqiy mazmunning singishini kuchaytiradi.

5. Samaradorlikni baholash mezonlari

Axloqiy tarbiya natijasini test bilan o’lchab bo’lmaydi, shu sababli kuzatuv va suhbatga tayanuvchi sifat mezonlari tavsiya etiladi:

- **Bilish komponenti:** bola ertak qahramonining xatti-harakatini yaxshi yoki yomon sifatida izohlay oladi va sababini aytadi.
- **Hissiy komponent:** bola boshqa qahramonning holatiga hamdardlik bildiradi, adolatsizlikka norozilik yoki mehribonlikka quvonch ko'rsatadi.
- **Xulq komponenti:** bola o'yin va kundalik vaziyatlarda do'stiga yordam beradi, navbatni kutadi, o'z fikrini hurmat bilan bildiradi.
- **Madaniy komponent:** bola alla, topishmoq, maqol va xalq o'yinlaridan birini bilishi, ularni sevib ijro etishi.

Ushbu mezonlar tarbiyachiga har bir bolaning individual rivojlanishini kuzatish va ish usulini unga moslashtirish imkonini beradi. OECD (2021) tadqiqotida ham ijtimoiy-hissiy ko'nikmalarning bolaning umumiy rivojlanishi va kelgusi muvaffaqiyatidagi o'rni alohida ta'kidlanadi, shu bois ularni baholashda ham bilim, ham tuyg'u va xulq jihatlari hisobga olinishi maqsadga muvofiq.

6. Muhokama

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, folklor va ertak axloqiy tarbiyada nafaqat mazmun, balki shakl jihatidan ham mos vosita hisoblanadi. Ularning ritmi, takrori va obrazliligi bolaning xotirasiga yaxshi singadi, emotsional ta'siri esa qadriyatning ichki qabul qilinishiga yordam beradi. Bandura (1977) va Vygotsky (1978) nazariyalari nuqtayi nazaridan, ertak namunaviy xulq va madaniy vositaning uyg'unligini ta'minlaydi.

Shu bilan birga, bir qator xavflarni ham hisobga olish zarur. Birinchidan, ertaklarning ayrimlarida zo'ravonlik yoki qo'rqituvchi sahnalar uchraydi; ular bolaning yoshi va ruhiy holatiga qarab tanlanishi yoki moslashtirilishi lozim. Ikkinchidan, ba'zi an'anaviy obrazlarda gender yoki ijtimoiy stereotiplar bo'lishi mumkin, tarbiyachi bunda savol-javob orqali bolani tanqidiy fikrlashga undashi kerak. Uchinchidan, ertak hech qachon axloqiy tarbiyaning yagona vositasi emas: bola uchun eng kuchli namuna baribir kattalarning o'z xatti-harakati bo'lib qoladi. Shu bois tarbiyachi va ota-onaning shaxsiy namunasi folklor vositalarining ta'sirini kuchaytiruvchi yoki zaiflashtiruvchi asosiy omil hisoblanadi.

Bu maqolada taklif etilgan model keng ko'lamli eksperimental tekshiruvdan o'tmagan nazariy-metodik asos bo'lib, uning samaradorligini aniqlash uchun kelgusida nazorat va tajriba guruhlari bilan davomli pedagogik tajriba o'tkazish maqsadga muvofiq.

XULOSA

Tadqiqot natijalariga ko'ra, maktabgacha ta'limda axloqiy tarbiyani folklor va ertak vositalarida tashkil etish etnopedagogik jihatdan asoslangan, nazariy jihatdan mustahkam va amaliy jihatdan qulay yo'nalishdir. Ertak qahramoni bolaga namuna, ertak voqeasi mulohaza uchun material, ertak asosidagi o'yin esa xulqni mashq qilish maydoni vazifasini bajaradi.

Amaliyot uchun quyidagi tavsiyalar beriladi: (1) folklor materiallarini yillik mavzuli rejaga tizimli kiritish; (2) har bir ertak bo'yicha ochiq savollar va amaliy topshiriqlar bankini tayyorlash; (3) tarbiyachilarni etnopedagogik yondashuv va hikoyalash mahorati bo'yicha

malaka oshirish kurslariga jalb etish; (4) oila va mahalla bilan hamkorlikda “Buvijon ertaklari” kabi muloqot soatlarini yo’lga qo’yish; (5) bolaning axloqiy rivojlanishini sifat mezonlari asosida kuzatib borish. Bu tavsiyalar bolada milliy qadriyatlarga hurmat, mehr-oqibat, halollik va mehnatsevarlik kabi fazilatlarni erta yoshdan shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Prentice Hall.

Bettelheim, B. (1976). *The uses of enchantment: The meaning and importance of fairy tales*. Alfred A. Knopf.

Bruner, J. (1990). *Acts of meaning*. Harvard University Press.

Erikson, E. H. (1993). *Childhood and society*. W. W. Norton. (Original work published 1950)

Kidd, D. C., & Castano, E. (2013). Reading literary fiction improves theory of mind. *Science, 342*(6156), 377–380.

Kohlberg, L. (1981). *Essays on moral development: Vol. 1. The philosophy of moral development*. Harper & Row.

Lickona, T. (1991). *Educating for character: How our schools can teach respect and responsibility*. Bantam Books.

Nucci, L. P., & Narvaez, D. (Eds.). (2008). *Handbook of moral and character education*. Routledge.

OECD. (2021). *Beyond academic learning: First results from the Survey of Social and Emotional Skills*. OECD Publishing.

O’zbekiston Respublikasi. (2019, 16 dekabr). *Maktabgacha ta’lim va tarbiya to’g’risida* (O’RQ-595-son Qonun). https://lex.uz

O’zbekiston Respublikasi. (2020, 23 sentyabr). *Ta’lim to’g’risida* (O’RQ-637-son Qonun). https://lex.uz

O’zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2019, 29 aprel). *O’zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risida* (PF-5712-son Farmon). https://lex.uz

Pyle, A., & Danniels, E. (2017). A continuum of play-based learning: The role of the teacher in play-based pedagogy and the fear of hijacking play. *Early Education and Development, 28*(3), 274–289.

Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes* (M. Cole, V. John-Steiner, S. Scribner, & E. Souberman, Eds.). Harvard University Press.

Vygotsky, L. S. (2004). Imagination and creativity in childhood. *Journal of Russian & East European Psychology, 42*(1), 7–97.

Волков, Г. Н. (1999). *Этнопедагогика* [Ethnopedagogy]. Академия.

Zipes, J. (2012). *The irresistible fairy tale: The cultural and social history of a genre*. Princeton University Press.

